

גיליון מורחב
במלאת 40 שנה לנפילתו
של שלמה אומן ז"ל עקה"ש
ובסופו רשימת הספרים שנסקרו ב'המעין'

מכון שלמה אומן
מכון מחקר תורני

המעין

גיליון 242 • תמוז תשפ"ב
[כרך סב, גיליון ד]

הַמַּעֲיָן

בתוכן:

- 5 ..... יוידע קספר כולכם בדין... ברוך מחיה המתים' / **דבר העורך**
- 7 ..... על שלמה אומן ז"ל
- 11 ..... ביוררים הלכתיים ויחסם למציאות / **שלמה אומן ז"ל**
- 16 ..... מכתב בעניין היחס לשירות בצה"ל / **שלמה אומן ז"ל**
- 17 ..... כל קבוע כמחצה על מחצה / **הרב אופיר סעדון**; תגובה: **פרופ' יונתן אומן**,
פרופ' ישראל אומן, **שהם בריס**

איגרות גדולי ישראל

- 26 ..... איגרות רידב"ז אל רש"י הילמן זצ"ל בעל 'אור הישר' / **רבי יעקב דוד וילובסקי זצ"ל** (רידב"ז)
- 29 ..... בעניין קנין בשבת / **הרב שלמה זלמן אורבך זצ"ל**

הלכה ואקטואליה

- 32 ..... חיוב מזונות הילדים / **הרב דוד ברוך לאו**
- 32 ..... קימה לכבוד רבו בזמננו / **שלום ניסים בוזגלו**, **ישי בורנשטיין**
- 47 ..... נספח: **מכתב הרב יצחק יוסף**
- 54 ..... האם מותרת 'המתת חסד' על ידי אמירה לגוי? / **הרב יצחק רונס**
- 54 ..... דינו של בשר מתורבת מביצת תרנגולת או מביצית מופרית של פֶּרָה / **הרב פרופ' ארי זיבופסקי והרב יואל קניגסברג**; תגובה: **הרב זאב וייטמן**; תגובת המחברים...
- 65 ..... האם יש מקום לשימוש במכשיר "אמזון אֶקו" ודומיו בשבת? / **הרב איתן קופיאצקי**
- 77 ..... נספח: **מכתב הרב דוב ליאור**

ענייני שמיטה

- 91 ..... חשבונות השמיטה התמוהים בספר כפתור ופרח / **שי ואלטר**
- 91 ..... "בחריש ובקציר תשבות" – שיטת הרמב"ם: שיעור ודברים לזכרו של
- 102 ..... מו"ר הגאון המופלא רבי שלמה פיער זצ"ל / **פרופ' דוד הנשקה**
- 102 ..... ביוררים בעניין פירות שביעית בצה"ל / **הרב מרדכי עמנואל**;
- 116 ..... תוספת מאת **הרב אליעזר רייכמן**

ביוררי הלכה

- 126 ..... לבירור המושג התלמודי 'גובהה של עיר' / **פרופ' יוסי כץ**
- 135 ..... 'עשר בשביל שתתעשר' רק בצדקה שקעבר למעשר / **הרב מיכאל דושינסקי**

עוד על שיטת הרב שאול ישראלי זצ"ל בפרשת 'האח והאחות' לאור ממצאים חדשים /
140 הרב אורי רדמן .....

לבוא חמת - 'מעלני אנטוכייה': האם קטנו התרגומים הארצישראלים מפשוטו
של מקרא? / הרב ד"ר מרדכי הלפרין .....

תפילה ולשון הקודש

156 מיפיו נוסחי התפילה / הרב אהרן גבאי .....

לשון הקודש או שפה שמית? תורה ומדע בשאלת מוצא הלשון העברית /

185 הרב ד"ר יהונתן וורמסר .....

תגובות והערות

עוד בעניין פירסום מכתבים אישיים ישנים / הרב עמיחי כנרת; 'מבורכת ה' ארצו' /
196 הרב איציק אמת; תגובה בעניין דרכי פסיקת הלכה / פרופ' אביעזרי פרנקל ...

זיכרון להולכים

הספד על הרב שלמה גורן זצ"ל / הרב זלמן נחמיה גולדברג זצ"ל .....

"מה' מצַעֲדֵי גֶבֶר וְאָדָם מֵהַ יָבִין דְּרָפֹו": דברים לזכר דודי פרופ' יעקב שויקה ז"ל /

1204 הרב חיים סבתו .....

1208 משה עבד ה': על סבא הרב פרופ' משה דוד טנדלר זצ"ל / הרב שמואל רפפורט .....

ארבעה כתרים: מחשבות וזיכרונות לזכרו של רבינו הרב שמחה הכהן קוק זצ"ל /

1212 הרב יהושע וייסינגר .....

על ספרים וסופריהם

218 שרידים מפירושו למסכת אבות המיוחס לריטב"א או לתלמידו / פרופ' יעקב שמואל שפיגל
אקדמות למהדורה מתוקנת של מורה נבוכים בתרגום רבי שמואל אבן תיבון /

240 הרב יהודה זייבלד .....

255 התרגום החדש לאנגלית של ספר 'שומר אמונים' לרבי יוסף אירגס / פרופ' עווד ישראלי
ההגות על הש"ס מאת הרא"מ הורוויץ מפינסק זצ"ל וילקוט המפרשים החדש' של

259 מהדורת 'עוז והדר' / הרב יעקב טריביץ .....

קווים לדרכי לימודו ולמדיניותו ההלכתית של מרן הרב עובדיה יוסף זצ"ל,

264 ע"פ הקדמתו לשו"ת 'ביע אומר' / הרב נתן קוטלר .....

274 נתקבלו במערכת .....

309 רשימת הספרים שנסקרו במדור 'נתקבלו במערכת' בגיליונות 'המעין' .....

379 רשימת הספרים שנכתבו עליהם מאמרי סקירה וביקורת בגיליונות 'המעין' .....

388 רשימת המאמרים בכרך סב [גיליונות 242-239] .....

לבירור המושג התלמודי 'גובהה של עיר'*

הקדמה

הפרשנות הטופוגרפית: המקום הגבוה ביישוב
הפרשנות החברתית: מרכז היישוב
הפרשנות המשולבת: נחיצות הגובה והמרכזיות של היישוב
הפרשנות המהותית - לימוד מדיני החליצה: המקום המפורסם ביישוב
סיכום

הקדמה

ספרות ההלכה מלאה בנושאים שתוכנם הוא גיאוגרפי-מרחבי, כהקמת ערי מקלט לקליטת רוצח בשגגה, תיחום גבולות הארץ לעניין קיום מצוות התלויות בארץ, קביעת רשויות לעניין עירובין וטלטול בשבת, מדידת מרחקים בין ערים ובינם לבין גופת הנרצח לעניין קיום מצוות עגלה ערופה, קביעת מקום המקדש, הארגון המרחבי של השבטים סביב המשכן בעת מסעות בני ישראל במדבר ועוד. מקום בניית בית הכנסת ב'גובהה של עיר' אף הוא נושא הלכתי-גיאוגרפי ואף תכנוני.

המושג 'גובהה של עיר' בהקשר של המקום במרחב היישובי בו יוקם בית הכנסת נתון לפרשנויות שונות. יש המפרשים אותו כמקום הגבוה שביישוב, ויש המפרשים אותו כמקום המרכזי ביישוב. יש גם כאלה המציעים פירוש שלישי, המחבר יחדיו את שני הפירושים שהוזכרו. מאמר זה שם לו למטרה לבחון את הדעות השונות שנאמרו במשך השנים ביחס ל'גובהה של עיר', ולהציע פרשנות, שלא הוצעה עד כה, העולה מבדיקת השימוש במושג בהקשרם של דיני חליצה. אין בכוונתנו במסגרת מאמר זה לבחון היכן בפועל במרחב היישובי הוקמו בתי כנסיות לאורך הדורות, מפני שהתשובה לשאלה זו קשורה לא רק בפרשנות ההלכתית ל'גובהה של עיר' אלא גם במשתני זמן ומרחב המשפיעים על האפשרות לקיים את ההלכה. כך למשל יש להניח שיהיו הבדלים בין מציאות שבה עם ישראל יושב בארצו לבין מציאות בה הוא יושב בגולה, כמו גם הבדלים הנובעים מזמינות הקרקע לבניית בית הכנסת באותה עיר וכד'.

* ברצוני להודות לפרופ' שמואל גליק, ראש מכון שוקן למחקר היהדות בירושלים, ולרב אביגדור בורשטיין, רב קהילת רננים בירושלים, על הצעותיהם והערותיהם במהלך כתיבת מאמר זה. תודתי נתונה למר דני הקר, לרב ברוך יונין, למר יעקב שוורץ ולמר איתן ברקוביץ, ארבעתם ממכון שוקן, על עזרתם. בכתיבת המאמר נעזרתי בחיבורו של פרופ' גליק קונטרס התשובות החדש, כרכים א-ד.

הפרשנות הטופוגרפית: המקום הגבוה ביישוב

המושג 'גובהה של עיר' בהקשרו של בית כנסת מופיע לראשונה בתוספתא למסכת מגילה² שם נפסק: "אין בונין אותן [את בתי הכנסיות] אלא בגובה שבעיר, שנאמר בראש הומיות תקרא"³. בתלמוד הבבלי לא נזכר כלל שיש לבנות את בית הכנסת ב'גובהה של עיר'⁴.

במדרש תנחומא נאמר: "בראשונה היו עושין בתי כנסיות בגובהה של עיר, לקיים מה שנאמר בפתחי שערים בעיר אמריה תאמר"⁵. הרמב"ם מתבסס על התוספתא (על פי הכסף משנה) וכותב כלשונה: "כשבונים בית הכנסת אין בונים אותה אלא בגובהה של עיר שנאמר 'בראש הומיות תקרא'⁶". ואולם הרמב"ם לא מסביר כאן מה הוא גובהה של עיר. גם הטור⁷ והשולחן ערוך⁸ פוסקים כרמב"ם, אך גם הם לא מסבירים למה הכוונה, וגם לא הרמ"א ונושאי כליהם⁹. בפירוש מנחת ביכורים על התוספתא מעיר שמקור ההלכה לבנות את בית הכנסת במקום הגבוה הוא "כגון בית המקדש

2 פ"ג הל' כג. ע"י תוספתא מהד' ליברמן עמ' 360, ובתוספתא כפשוטה עמ' 1201-1200.

3 משלי א, כא. יודגש כי גירסה זו של התוספתא היא שעמדה בפני הפוסקים לדורותיהם שפסקו בענייני בית הכנסת. גירסה אחרת של התוספתא קובעת: "אין פותחין אותה אלא בגובהה של עיר שנאמר בראש הומיות תקרא", ולפי גרסה זו יתכן שמדובר בפתח בית הכנסת ולא בבית הכנסת עצמו. הדברים על פי גירסה זו מתייחסים לפסקה הקודמת בתוספתא: "אין פותחין פתחי בתי כנסיות אלא למזרח". ועי' במ"ש בתוספתא כפשוטה שם עמ' 3601, ובמ"ש הרב מרדכי הכהן במאמרו "כיצד מפארים את בית הכנסת" בקובץ 'בית הכנסת' כרך ב שנה ב, תשרי-אלול תש"ז, עמ' 27.

4 וכבר עמד על כך ליברמן בתוספתא כפשוטה מגילה עמ' 1201.

5 מדרש תנחומא על פרשת בחוקותי ג (מהד' אשכול ירושלים תשל"ב עמ' תרלה). הפסוק ממשלי א, כא.

6 רמב"ם הלכות תפילה יא, ב. בהמשך הרמב"ם קובע: "ומגבהין אותה עד שתהא גבוהה מכול חצרות העיר שנאמר 'ולרומם את בית אלוהינו' (עזרא ט, ט). לסוגייה הרחבה של הגבהת בית הכנסת כמה ומתי לא נתייחס במסגרת מאמר זה.

7 טור אורח חיים, סימן קנ.

8 ס' קנ סע' ב.

9 אהרן ארנד, "בית כנסת בגובה שבעיר", על אתר, ב, תמוז תשנ"ו, עמ' 155, מבקש לטעון שרבי יואל סירקיש בב"ח על הטור סובר שגובהה של עיר הינו המקום הגבוה בעיר, ואולם אין כל הוכחה למסקנתו זו של ארנד שכן כל שאומר הב"ח הוא: "...ונראה דאין זה אלא בעיר שכולה ישראל, אבל עכשיו שאנו דרים בעיירות בין הנכרים מתי מועט מוטב לקיים בעצמינו למה תתראו ונשפיל בתינו ביותר". גם מלשון השו"ע אין לדעתנו ראייה שמדובר על המקום הגבוה טופוגרפית בעיר, שלא כדברי ארנד.

שהיה במקום גבוה בארץ ישראל¹⁰. ב'תוספתא כפשוטה' מפרש ר"ש ליברמן את הביטוי 'גובה של עיר' "שהיה מנהגם לבנות את בית הכנסת בגבעה, והיה בנוי במקום גבוה"¹¹. רבינו בחיי בחיבורו כד הקמח כתב¹²: "וכשם שנבנה בית המקדש בגובה ההר, כך נצטוונו להגביה בית הכנסת יותר מבנייני שאר הבתים, שנאמר 'לרומם את בית אלוהינו'". דה עקא שעיון בחיבורו של רבינו בחיי מלמד שההשוואה לבית המקדש נעשתה על ידו לעניין ההלכה שיש להגביה את בית הכנסת יותר מבנייני שאר הבתים, ולא לעניין הקמתו בגובהה של עיר¹³.

הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל פסק בהתבססו על התוספתא והרמב"ם כי גובהה של עיר הינו המקום הגבוה ביישוב: "מכאן למדנו שתי מעלות לבית הכנסת: א. לבנותה בגובהה של עיר באופן שקרקעיתה יהיה בגבעה רמה ונישאה, וזה ממה שכתוב בתוספתא. ב. שגגה תהא גבוהה מכול הבתים שבעיר...."¹⁴. לא ברור מה המקור לדין השני שלו. לפסק הראשון מצטרפים שורה של רבנים בני דורנו, רבים מהם לומדים את מוטיב הגובה מהמילה 'בראש' ('בראש הומיות') המצוטטת על ידי התוספתא¹⁵.

הפרשנות החברתית: מרכז היישוב

מול הפרשנות הטופוגרפית ל'גובהה של עיר' ניצבת הפרשנות החברתית, אשר

10 רבי יוסף ליברמן, ספר משנת יוסף על הלכות בית הכנסת, ירושלים תשנ"ב (להלן: משנת יוסף), עמ' ב.

11 ראו הע' 4.

12 כתבי רבינו בחיי מהדורת רח"ד שעוועל, ירושלים תש"ל, עמ' פט.

13 וראו גם קובץ דברי חפץ, בית הכנסת חפץ חיים, קרית ספר תשנ"ח, עמ' פו-פו.

14 מפסקי הרב עוזיאל במבחן הזמן, חלק ראשון, ירושלים תשע"ז, עמ' תרמב.

15 ועי' מ"ש רמ"מ קארפ בספרו משמרת מועד, מסכת שבת, חלק ראשון, קרית ספר תשנ"ח, עמ' קכז-קכח; ר"מ מרציאנו, "בעניין בית הכנסת צריך שיהא גבוה מכל בתי העיר", קובץ בענייני בית הכנסת ובענייני ספר תורה לכבוד מעמד חנוכת בית הכנסת המרכזי, שכונת רמות ירושלים; ר"ח כהן, עולת כהן, ירושלים תשס"ג, עמודים תריז, תרלז-תרלט; רמ"ד שמואלי, ספר בית הכנסת כהלכה וספר כבוד בית הכנסת, ירושלים תשע"א, עמ' רנה; ר"ר מנוחין, ספר מנחת ראובן, או"ח ח"ג, רמת בית שמש תשע"ד, עמ' רד-ר; ר"א אלישיב, ביכורי אברהם, מנשיקות פיהו - הלכות ומוסר בעניין בית הכנסת ובית המדרש, ירושלים תשע"ז, עמ' כ-כא; הלכות בית הכנסת סימנים קנ-קנג, שיעורים שנמסרו בישיבת מאור יוסף, אלעד תשנ"ח, עמ' ט-י. האדריכל מאיר בן אורי במאמרו "תכנון בתי כנסת במדינת ישראל", בית הכנסת, ירושלים תשט"ו, עמ' רא-רו, כתב שבת הכנסת העתיקים בגליל נבנו במקומות הגבוהים שבעיר. וראה גם מ"ש פרופ' ישראל רוזנסון במאמרו "בתי כנסת בגובהה של עיר" - המציאות והמשמעות הדתית", על אתר, א, טבת תשנ"ו, עמ' 70-57.

טוענת כי גובהה של עיר הינו מרכז העיר. פרשנות זו מבססת טיעונה בין היתר על המילה "הומיות" ('בראש הומיות') המצוטטת על ידי התוספתא, והמכוונת למקום ההומה בעיר שהינו מרכזה. ראייה לפרשנות זו מצויה במסכת פסחים בציוויו של רבי עקיבא את רבי יהושע בנו "בני אל תשב בגובהה של עיר ותשנה"¹⁶. רש"י ורשב"ם מסבירים ש'גובהה של עיר' הוא "מקום שבני העיר עוברין ושבין, שמא כשיהיו עוברין ושבין יבטלון ויפסיקון ממשנתך". בספר סדר הדורות כותב שיש להתרחק מהעוברים ושבים מפני שלמוד תורה צריך שיהיה בצנעה בתוך בית המדרש, ואין זה לכבוד התורה שילמד אדם במקום שכל הציבור מצוי בו¹⁷. מכל מקום, מקום שהרבים מצויים בו הוא מרכז העיר. כך משמע גם ברמב"ם שכותב בתשובה "שהרי בית הכנסת עומד באמצע כמגדל, וכל בית הכנסת מקדש הוא"¹⁸, וייתכן שכאן גילה הרמב"ם דעתו למשמעות 'גובהה של עיר', מה שלא הבהיר בהלכות בית כנסת. בשכונות הראשונות שנבנו מחוץ לחומות העיר העתיקה בירושלים בפיקוח רבני העיר נבנו בתי הכנסת במרכזי השכונות, מקום שם נבנו גם התנור והמקווה, ולא דווקא במקום הגבוה טופוגרפית¹⁹.

כבר רבי יעקב עמדין כתב במור וקציעה על הטור שם כי אומנם גובהה של עיר הינו

16 פסחים ק"ב, א.

17 נידה טז, ב, שם מתייחסת הגמרא לאנשים שהקב"ה שונא, ביניהם "המושיב שבת במרומי קרת". על כך כותב רש"י במקום ["המושיב"] תלמידים במרומי קרת. אחת שנראה מגסי הרוח, ועוד שמפסיקין אותן עוברי דרכים". ראו גם מ"ש ר"ע אפרים, ספר תורת האגדה, בני ברק תשע"ג, עמ' תנה-תנו, גם הוא סובר שגובהה של עיר אין הכוונה לגובה הגאוגרפי אלא 'לגובה' ביחס לאיפיון של העיר בעיני בני אדם. חשיבותה של העיר בעיני בני אדם היא במקום בו יושבים העשירים "או החשובים או הסוחרים וכיוצא בזה שזה גובה העיר וחשיבותה". חששו של רבי עקיבא "לא רק משום שמא יפסיקון מלימודך, אלא החשש שמא אתה תימשך אחריהם בראותך את חשיבותם וממונם ואין שכולם מחשיבים אותם ואת ממונם, ואז יש לחוש שמא תפסיק ללמוד ולעמול בתורה ותעשה כמעשיהם. ועי' במהדורת תשנ"ח (נערכה על ידי רח"י וולדמן) של הספר עין יעקב המבואר עמ' שז, שם מובא גם הסבר אחר לגובהה של עיר בהקשר לציוויו של רבי עקיבא: "גובהה של עיר ממש, בחלק ההררי של העיר, כי שם מזדמן לפעמים רוח סערה, ולמרות ששם האויר הוא טוב ונקי - עם כל זה הרוח סערה אשר היא לפעמים קשה וחזקה, קשה מאוד לאלו הדברים שם".

18 שו"ת הרמב"ם מהד' מכוון ירושלים סי' מד, מהד' בלאו סי' רצ [הראשון], מהד' פריימן סי' יט (להלן: תשובות הרמב"ם).

19 ' כך, "מקומה של ההלכה היהודית בבנייתם של השכונות היהודיות הראשונות מחוץ לחומות העיר העתיקה בירושלים", חוברת הרצאות, כנס החברה הגיאוגרפית הישראלית, חיפה 1979, עמ' 95-90; הנ"ל, "מאפיינים מרכזיים בהקמתן של שכונות חברות הבנייה החלוציות בירושלים: משכנות ישראל 1875-1914", מחקרים בגיאוגרפיה היסטורית-יישובית של ארץ ישראל, קובץ שני, ירושלים תשנ"א, עמ' 108-132, ובמיוחד עמודים 110 ו-120.

המקום הגבוה בעיר, אך עם זאת "לא כל מקום גבוה ראוי לבית הכנסת". כדוגמה - עיר שמרבית התושבים בה הם גוים, והיהודים מתרכזים ברובם במקום הנמוך בעיר ורק מקצתם באזור הגבוה שבעיר ("בעליונו של הר"), "ראוי להיות הבית הכנסת באמצעם כל האפשר (דוגמת המשכן שסביבותיו היו המחנות), ודבר קשה וכבד מאוד על הציבור להגביה הבית הכנסת כל כך שיגבה וינשא על כל בתי בני ישראל הדרים בקצה גובה ההר"²⁰.

וכך כתב גם רבי יוסף ליברמן בחיבורו המקיף "משנת יוסף על הלכות בית הכנסת", משנת תשנ"א, שגובהה של עיר איננו המקום הגבוה בעיר כי אם מרכזה המסחרי של העיר (המע"ר - מרכז עסקים ראשי):

'ברחובות תיתן קולה' (במקום שמרחיבין אותה, כך דרש ר' תנחומא... והכוונה שבבית המדרש מרחיבין התורה), 'בראש הומיות תקרא' (פירש רש"י במקום שהיא נשמעת ונכרות שם היא קוראת), 'בפתחי שערים. בעיר אמריה תאמר' (פירש רש"י הם מקום ישיבת הזקנים), ובמצודות דוד פירש 'בחוץ תרונה' במקום פרסום, 'בראש הומיות' הוא מקום המיית בני אדם, 'בפתחי שערים' מקום הנכנסים ויוצאים... הרי שכוונת שלמה המלך עליו השלום היא שבית המדרש צריך להיות במקום הפרסום ובמקום המיית בני אדם והנכנסים והיוצאים... וזה נקרא גובהה של עיר. דאי נפרש כפשוטו שיקימו בית המדרש בראש ההר שבעיר הלא שם אינו מקום פרסום והמיית בני אדם, שאין בני העיר והנכנסים והיוצאים עולים להר אלא במקום הישר, במסילה הרחבה והישרה. וכן פירש המלבי"ם 'בראש הומיות' במקום השוק ששם מתקבצים כל בני העיר למסחר, 'בפתחי שערים' ששם יושבים השופטים והזקנים... ואנשי השוק והזקנים אינם עולים ההרה אלא למקום מישור, והעיקר שיהיה במרכז העיר... ומה שציווה ר' עקיבא [את בנו] 'אל תשב בגובהה של עיר ותשנה', פירש רש"י מקום שבני העיר עוברין ושבין ויפסיקו ממשנתך...

20 ספר מור וקציעה מהד' ירושלים תשנ"ו עמ' קסט. וראו גם בפקסי תשובות, ירושלים תשס"ב, עמ' ריג-ריד. בכיוון זה כתב גם הרב זאב גוטהולד במאמר "הלכה ומנהגים בבניין ובתכנון של בתי כנסת בארץ", ושכנתי בתוכם - קובץ מוקדש לבעיות יסוד בארכיטקטורה של בתי הכנסת, ירושלים תשכ"ח, עמ' 14-50 (=גוטהולד: תחכמון - אוסף מאמרים על ערכי היהדות, כרך א, ירושלים תש"ע, עמ' 135-95). מסקנתו היא שראוי להקים את בית הכנסת "במקום פומבי מרכז העיר ששם תמיד קיבוץ גדול של עוברים ושבים... הגובה בנוף החברה ולא בנוף שטחה של העיר מבחינה טופוגרפית... במקום בולט בתוך העיר, למשל בצומת הרחובות הראשיים, ברחבה המרכזית". וכ"כ 'י' שלהב, עיירה בכרך - גיאוגרפיה של התבדלות והשלמה, ירושלים 1991, עמ' 78-70 המדגיש כי ביהכ"נ צריך להיות ממוקם באתר בעל רמת הנגישות הגבוהה ביותר, וזהו מרכז היישוב. מטרת ההלכה היא להקל על בני העיר את הגישה לביהכ"נ.

דשם הכוונה שלא ישב בחוץ בשוק וילמד מפני שיתבטל אלא בבית המדרש ובסתר, אבל בית הכנסת ובית המדרש צריך להיות דווקא במקום עוברים ושבים כדי שיכנסו לשמוע וללמוד, ובפנים לא יבטלו הלומדים אלא אדרבא יצטרפו ללמוד. על כל פנים גם מימרא דרבי עקיבא ראייה שגובהה של עיר הוא המרכז בו עוברים ושבים ולא ראש ההר, דאילו ראש ההר למה ציווה שלא לשנות שם, אדרבא שם טוב להתבודד וללמוד באוויר הצח. אלא על כורחך גובהה של עיר הוא מרכז העיר²¹.

הפרשנות השלישית: נחיצות הגובה והמרכזיות של היישוב

לצד הפרשנות הטופוגרפית והפרשנות החברתית ל'גובהה של עיר' נמצאת גם הפרשנות המתייחסת לשתייה גם יחד. נוכחנו שכבר היעב"ץ הצביע על מקרה בו תידחה הפרשנות הטופוגרפית ותיבחר הפרשנות החברתית. כך בקובץ דברי חפץ הנ"ל נטען כי יש לבנות את בית הכנסת במקום הגבוה והמרכזי והבולט ביותר בעיר. כך גם בספר גבורת התורה מאת הרב גרודזינסקי נטען שגובהה של עיר הינו המקום הגבוה בעיר, עם זאת מכיוון שדין גובהה של עיר נלמד בתוספתא מהמילים 'בראש הומיות תקרא' יש ללמוד מהמילה 'הומיות' כי בית הכנסת צריך להבנות "במקום שימוש בני אדם, בעיר ההומה בני אדם". תרמה למסקנה זו של הרב גרודזינסקי תשובה שהשיב הרב שך לתושבי שכונת רמות פולין בירושלים "ששאלוהו אם לבנות הבית כנסת (אהלי יוסף) בצד השכונה והוא יהיה יותר גדול, או לבנות באמצע השכונה אף שהשטח יותר קטן, וענה לבנות באמצע, ונעשה מקום מרכזי לתורה ותפילה"²².

הפרשנות המהותית - לימוד מדיני חליצה: המקום המפורסם ביישוב

מצוות חליצה היא מצוה נוספת הכוללת את המרכיב של 'גובהה של עיר' וזאת בהקשר למקום ביצוע החליצה. התורה כותבת: "ואם לא יחפוץ האיש לקחת את יבמתו ועלתה יבמתו השערה אל הזקנים ואמרה מאן יבמי להקים לאחיו שם בישראל

21 משנת יוסף, עמ' א-ט. וראו רא"מ הלפרין, שו"ת אמרי הלכה ומנהג, ירושלים תשס"ה, עמ' נב, שהוסיף שאם יבנו את בית הכנסת במקום גבוה ייקשה על הזקנים והחלשים לבוא שלוש פעמים ביום לתפילות ושיעורי תורה.

22 ר"א גרודזינסקי, גבורת התורה, חידושים וביאורים בסוגיות הש"ס והפוסקים בהלכות בית כנסת, ירושלים תשס"ו, עמ' מא-נב. וכ"כ רא"צ גאופטמן, בית כנסת כהלכה, ירושלים תשע"ו, עמ' יט-כא, קמט-קנג. לדעתו במקרה שלא ניתן למצוא מקום המקיים את שני התנאים יש להעדיף את בניית בית הכנסת במקום גבוה.

לא אבה יבמ²³... מהמילים 'ועלתה יבימתו השערה' דורש הספרי²⁴: "מצוה בבית דין שיהא בגובה שבעיר, ושיהא בזקנים"²⁵. דרשת הספרי הביאה את המרדכי על מסכת יבמות לפסוק: "ויאמרו שלושה דיינין אל השנים נלך ונשב במקום פלוני, דתניא בספרי 'ועלתה יבמתו', צריכים שיעלו בגובה של עיר, כלומר במקום מפורסם"²⁶. אכן מרכיב הפרסום בפרוצדורת החליצה הינו מהותי וייחודי, ובגללו גם נדרש שמספר הדיינים במעמד החליצה יהיה חמישה ולא ניתן להסתפק בשלושה²⁷. בכל אופן 'גובהה של עיר' לעניין בית כנסת לפי המרדכי איננו המקום הגבוה בעיר וגם לא מרכז העיר, אלא המקום המפורסם בעיר.

הר"י מיגאש התבקש להכריע בשאלה שהופנתה אליו היכן צריך להיות מקום החליצה. השואלים פירשו "גובהה של עיר היינו בית כנסת". תשובתו של הר"י מיגאש הייתה שניתן לבצע את החליצה בכל מקום שיחליטו עליו הדיינים. מהתשובה עולה שהוא סבר שגובהה של עיר זהו המקום הגבוה בעיר, שם מקום בית הכנסת ומקום מושב בית הדין. "ומה שאמרו בגובהה של עיר אינו חיוב בהכרח, אבל אורחא דמילתא קאמר, שלעולם שער בית דין בגובה שבעיר שנאמר 'ועלתה', והעליה לא תהיה אלא למקום גבוה"²⁸. גובהה של עיר לעניין בית הכנסת לפי הר"י מיגאש הוא אפוא המקום הטופוגרפי הגבוה ביותר של היישוב.

הרמב"ם בעקבות ר"י מיגאש לא נדרש לספרי, ואינו פוסק שהחליצה צריכה להיות במקום מסוים²⁹. מאותה סיבה גם הטור פסח על הספרי³⁰. המהר"ם פסק שהחליצה

23 דברים כה, ז.

24 ספרי על ספר דברים, ברלין ת"ש, פיסקא רפט, עמ' 308.

25 שם.

26 מרדכי יבמות רמז קיט.

27 ר"י קליין, המקום מרחוק; עיונים וביאורים הערות וצינונים על מסכת יבמות, ביתר עילית תשע"ד. רש"י על המילים 'לפרסומי מילתא' ביבמות קא, ב מסביר שיש לפרסם "דחלוצה היא ולא לינסבא לכהן, אי נמי דליתי אינשי וליקפצו עליה". וכבר הקשו המפרשים מדוע לגבי גירושין לא נדרש פרסום דומה לחליצה מהטעמים שמונה רש"י. התירוץ שניתן על ידי רבנו אברהם מן ההר הוא שלגבי גירושין מאחר שהגט נשאר בידי האישה יש פרסום לדבר, שלא כבחליצה שלאחר החליצה לא נותרת בידי האישה כל עדות לכך שהיא חלוצה.

28 שאלות ותשובות ר"י מיגאש, מהדורת הרב נהוראי יוסף אוחנה, ירושלים תשע"ז, סימן קטז, עמ' קכה-קכו.

29 הרמב"ם, הלכות יבום וחליצה ד, א-ב.

30 הר"י מיגאש, שם; רי"א שוורץ, ספר חליצה כהלכתה על הלכות יבום וחליצה, ח"ב, בני ברק תשס"ט, עמ' קלא, הע' מ. וכבר העלה המהרש"ל בספרו ים של שלמה על מסכת יבמות פרק יב ס' ב סברה זו מדוע הרמב"ם והטור לא נדרשו לספרי ולא ציינו שהחליצה צריכה להיעשות

צריכה להיעשות במקום הגבוה טופוגרפית ושהוא גם מפורסם: "יש לקבוע מקום לכתחילה בגובהה של העיר ממש, ושיהיה במקום מפורסם, כגון בעזרת בית הכנסת או בית המדרש או בשאר מקום מפורסם, ואם אין בעיר מקום מפורסם שהוא בגובהה של עיר ממש יש לקבוע מקום על כל פנים במקום מפורסם אף על פי שאינו בגובהה עיר ממש"³¹, "בדיעבד אם אי אפשר לעשותו בגובהה של עיר סגי בכול מקום מפורסם, דבעיקר מה דהקפידה התורה בגובהה העיר הוא משום פרסום, ולכן במקום שיש פרסום בלאו הכי אין צורך בגובהה של עיר דווקא"³². העולה מהדברים שגובהה של עיר לעניין בית הכנסת על פי המהר"ם הוא הגובה הטופוגרפי.

השאלה האם צריכים להתקיים שני התנאים למקום החליצה, כלומר גם מקום גבוה וגם מפורסם, הועלתה בפני הרב חיים פלגי' שהיה אב בית דין באיזמיר. בתשובתו ציין הרב פלגי' כי ישנם רבנים שדרשו שמקום החליצה יענה על שני תנאים: "מקום מפורסם ובגובהה של עיר משום 'ועלתה יבמתו השערה'"³³. לפיכך קבעו את מקום החליצה ב"ישיבה מפורסמת מזה למעלה משלושים שנה שלומדים שם תלמידי חכמים ביום ובלילה והיא בעליה שיש לה סולם לעלות והרי היא מקיימת קרא דכתיב 'ועלתה יבמתו השערה אל הזקנים'³⁴.

השולחן ערוך פוסק כדעת המרדכי: "המקום שיקבעו לחלוץ שם צריך שיהיה בגובהה של עיר כלומר מקום מפורסם"³⁵. לפי השולחן ערוך 'גובהה של עיר' לעניין מיקום בית הכנסת הוא כל מקום מפורסם בעיר. הבאר היטב מסביר ש'מפורסם' זה חצר בית הכנסת, בית דיין העיר וכל כיוצא באלו³⁶. המהרש"ל בים של שלמה (יש"ש) מצטט את המרדכי וסובר שמקום מפורסם הוא מקום שישנם בו עוברים ושבים: "ונראה בעיניי הא דמצריך קרא עלייה לבית דין היינו במקום פירסום שיהיו עוברים ושבים... ואנו נוהגים בבית הכנסת שהוא מקום גובה ופרסום של עיר... הלכך צריך

במקום מסוים.

31 סדר חליצה למהר"ם, מהדורת בית אחיו למוה"ר מיכל ב"ר יוזפס מקראקא, ירושלים תשס"ב, עמ' מז, סע' טו.

32 עי' בספר חליצה לעיל הע' 30. ועי' ר"ש שטטר, ספר ישיב יצחק, אבן העזר, חלק ה, סדר הגט וסדר חליצה, קריית צאנז תשס"א, עמ' תתכו; שו"ת ר"י מגאש (לעיל הע' 28) עמ' קכו הע' 16; אנציקלופדיה תלמודית, כרך טו, ערך חליצה, עמ' תשא-תשב, סדר חליצה.

33 דברים כה, ז.

34 ר"ח פלגי', שאלות ותשובות חיים ושלום, ח"ב סי' קו.

35 שו"ע אה"ע סי' קסט, סדר חליצה בקצרה סעיף ט; רש"א חזן, סדר החליצה עמ' ח סע' ז.

36 באר היטב על המילה 'מפורסם' בהערה הקודמת.

להזמין ולקבוע מקום בעזרה שלפני בית הכנסת או בבית המדרש³⁷. לפי המהרש"ל גובהה של עיר לעינין מקום הקמת בית הכנסת הוא מקום הקונה את פרסומו בזכות העוברים והשבים הרבים שעוברים בו.

סיכום

המושג 'גובהה של עיר' הינו מושג תכנוני יסודי ככול הקשור בבניית בית כנסת על פי ההלכה. הוא אמור לקבוע היכן במרחב היישובי (עיר, כפר, שכונה) ייבנה בית הכנסת. עקרון תכנוני זה מצטרף לעקרונות תכנוניים נוספים הקשורים בבניית בית כנסת על פי ההלכה ובהם גובהו (מעל גגות בתי העיר האחרים) ועיצובו הפנימי. נמצאנו למדים כי על פי ההלכה לדורותיה ישנם לאגובהה של עיר' כמה פרשנויות. זו הטופוגרפית - דהיינו, המקום הגבוה; זו החברתית - דהיינו, המקום המרכזי והנגיש; זו המתמייחסת לשתי קודמותיה; וזו הנלמדת מדיני חליצה - המקום המפורסם (לחלק מהדעות; לאחרות הפרשנות הטופוגרפית). דומה שאת קטגוריית הפרשנות הפרסומית ניתן לאחד עם זו החברתית שכן מקצוע הגיאוגרפיה העירונית מלמדנו שהמקום המרכזי ביישוב - המע"ר - הוא בדרך כלל גם הנגיש ביותר והמפורסם.

לימוד הלכות מקום בניית בית כנסת מדיני חליצה הוא כמובן בהנחה שהמושג גובהה של עיר מוסבר באופן זהה בהלכה הן בהקשר מקום בניית בית כנסת והן בהקשר מקום ביצוע חליצה. אם אכן כך הדבר הרי שההלכה לדורותיה קדמה לכתובה הרבנית בת ימינו ולמחקר האקדמי המודרני, ונדרשה כבר בעבר הרחוק לשאלה מה פירוש 'גובהה של עיר' בהקשר לבניית בית כנסת. יש שפירשו זאת כמובן הגאוגרפי הצרוף, דהיינו בית הכנסת צריך להבנות במקום הטופוגרפי הגבוה ביותר של המרחב היישובי (הר"י מגאש ואחרים) ויש שפרשו זאת כמקום המפורסם והנגיש במרחב היישובי (המרדכי ואחרים). יש בין הפוסקים שפרשו את גובהה של עיר' כחייב לענות הן על התנאי הגאוגרפי-פיזי והן על התנאי הגיאוגרפי-פונקציונלי (מפורסם ונגיש שלרוב הם מתקיימים באותו מקום). ייתכן עם זאת שהפסיקה לדורותיה לא פרשה את 'גובהה של עיר' באופן זהה הן למקום החליצה והן למקום בית הכנסת. עניין הפרסום מהותי יותר בחליצה ואילו בבית כנסת הבולטות במרחב - הטופוגרפי או החברתי - הוא שמהותי יותר.

37 יש"ש על מסכת יבמות, פרק יב (עמ' נה). ועי' אנציקלופדיה תלמודית, שם. וראו עוד על מקום החליצה בקונטרס חלוץ הנעל על סדר החליצה מאת ר"י הופמן, תשס"ה, עמ' יג, סע' יא; סדר חליצה הארוך והקצר לרבנו מה"ר יעקב מרגלית בעריכת ר"י סך, ירושלים תשנ"ח, עמ' ח-ט, טו-יז; ספר כלבו מהד' ר"ד אברהם, חלק חמישי, ירושלים תשס"א, עמ' רפג-רפו; ר"י טייטלבוים בשו"ת אבני צדק, לעמבערג תרמ"ה, אה"ע סי' סא.